

Ἡ εὐχαριστιακὴ συγκρότηση τῶν μυστηρίων*

NENANT ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ

Οὐ γὰρ ἔνεστι σχεδόν τινα τελεσθῆναι τελετὴν ἱεραρχικὴν, μὴ τῆς θειοτάτης εὐχαριστίας¹. Μὲ αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ λόγια ὁ συντάκτης τῶν Ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων ἐπισημαίνει τὴν ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ ἀντίληψη περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἱερῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἱεροτελεστιῶν μετὰ τὴ Θεία Εὐχαριστία. Αὐτὴ ἡ γνώμη τοῦ θεμελιώνεται στὴν κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων τοῦ (5οῦ αἰῶνα) ἐπικρατοῦσα λειτουργικὴ παράδοση. Στὴ διδακτορικὴ μας διατριβὴ ἐπιχειρήσαμε νὰ ἀποδείξουμε ὅτι τὰ ἱερὰ μυστήρια διαμορφώθηκαν στὰ πλαίσια τῆς θείας Λειτουργίας καὶ ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα ἦταν ἀρρήκτως συνδεδεμένα μετὰ αὐτήν. Αὐτὴ τὴ σχέση ἐπιβεβαιώνουν τόσο τὰ πιὸ παλαιὰ γραπτὰ μνημεῖα τῆς Ἐκκλησίας, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅσο καὶ οἱ μαρτυρίες τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς καὶ πλῆθος χειρογράφων Εὐχολογίων. Ὡστόσο, ἡ λειτουργικὴ πράξις τῆς τελέσεως τῶν ἱερῶν μυστηρίων κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες –καὶ σὲ ὀρισμένες δὲ περιπτώσεις καθ' ὅλοκληρὴν τὴν τελευταία χιλιετία ἢ καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτῆς– διαφέρει ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία καὶ παράδοση. Τὰ ἱερὰ μυστήρια καὶ ὁ ἀυξανόμενος ἀριθμὸς τῶν ἱεροτελεστιῶν - sacramentalia, μετὰ τὴν τελετουργικὴν μορφήν τείνουν νὰ καταστοῦν ἰσότιμα μετὰ τὴ Θ. Εὐχαριστία καὶ νὰ γίνουν αὐτόνομα μυστηριακὰ γεγονότα.

*

---

¹ Εἰσήγησις στὴν Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 2007-2008.

1. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, Γ', α', ΕΠΕ 3,366. Τέτοιες παρόμοιες ἀντιλήψεις ἔχουν καὶ ὁ ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, εἰς τὰ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, Γ', Α', ΕΠΕ 14Ε, 362; ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος Δ', 6, ΕΠΕ 22, 416-417; ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου*, ΣΗΒ', ΠΓ' 155, 512, κ. ἄ.

Στή σύγχρονη λειτουργική επιστήμη επικρατεί ἡ γνώμη ὅτι τὰ ἱερὰ μυστήρια ἔχουν τὸ πλήρες νόημα μόνον ἐὰν εἶναι συνδεδεμένα μετὰ τῆς Θ. Εὐχαριστία, κάτι ποῦ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ τελοῦνται ἐντὸς τῆς Θ. Λειτουργίας ἢ ὁ μεμνημένος, μετὰ τὴν τέλεσή τους, νὰ μεταλαμβάνει τῶν Ἀχράντων μυστηρίων. Συνεπεία τούτου στὴ νεώτερη ἐποχή, στὸ χῶρο τοῦ ἀνανεωμένου λειτουργικοῦ βίου, παρατηρεῖται ἡ προσπάθεια τελέσεως κάποιων ἱερῶν μυστηρίων –συνήθως τοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ γάμου– στὰ πλαίσια τῆς Θ. Λειτουργίας. Ὅμως αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ προσπάθειες ἀναπόφευκτα ἀντιμετωπίζουν καὶ πολλὰ πρακτικὰ προβλήματα καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι τελοῦν τὰ μυστήρια τοιουτοτρόπως, ἀναλαμβάνουν τὴν πρωτοβουλία νὰ ἐφαρμόσουν πρόχειρες λύσεις. Μολονότι τέτοιου εἴδους προσπάθειες εἶναι σποραδικές, ἐκτιμῶνται συνήθως ὡς ξεχωριστὰ γεγονότα, προορισμένα γιὰ προνομιούχους, ἐνῶ οἱ παρόντες στὴν τελετὴ πιστοὶ τὰ βιώνουν ἀποκλειστικὰ ὡς ἀξιοθέατα, στὰ ὁποῖα δὲν μποροῦν νὰ συμμετέχουν πλήρως.

Τελικὰ, συμπεραίνει κανεὶς ὅτι σήμερα, τουλάχιστον γιὰ τοὺς λειτουργιολόγους καὶ πολλοὺς λειτουργικὰ καὶ θεολογικὰ φωτισμένους ἱερουργούς, δὲν ὑπάρχει τὸ δίλημμα ἐὰν τὰ ἱερὰ μυστήρια πρέπει νὰ τελοῦνται συνδεδεμένα μετὰ τῆς Θ. Εὐχαριστία, ἀλλὰ τὸ κύριο ζήτημα εἶναι ποιά μυστήρια καὶ ποιές τελετές καὶ μετὰ ποῖον τρόπο μποροῦν νὰ τελεστοῦν ὑπ' αὐτὴν τὴ μορφή. Ὁ σκοπός μας ἐδῶ δὲν εἶναι νὰ δώσουμε ἀπάντηση σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, ἀλλὰ νὰ ἐπισημάνουμε τὰ ἐξαιρετικῶς μεγάλα προβλήματα ποῦ ἀκολουθοῦν τέτοιες προσπάθειες, καθὼς καὶ τοὺς κινδύνους ποῦ θὰ προκύψουν ἐφ' ὅσον δὲν ξεκινήσουμε μία συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ νοηματοδοτικὴ οἰκοδόμησι τῶν λειτουργικῶν περιβάλλοντος ἐντὸς τοῦ ὁποῖου θὰ γίνεαι δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς τόσο σημαντικῆς καὶ γιὰ τὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῶν πιστῶν τόσο ἀναγκαίας λειτουργικῆς πράξεως.

Μελετώντας λοιπὸν αὐτὸ τὸ θέμα, τὸ πρῶτο ἐρώτημα τὸ ὁποῖο τίθεται εἶναι ποιά ἱερὰ μυστήρια καὶ ποιές ἱεροτελεστίες εἶναι δυνατόν νὰ ἐπανασυνδεθοῦν μετὰ τῆς Θ. Λειτουργίας, καὶ δεύτερον, ποιά εἶναι τὰ κριτήρια ποῦ θὰ ἐφαρμόσουμε κατὰ τὴ διαδικασία αὐτῆς τῆς ἐπιλογῆς; Μήπως σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση θὰ ἐπιμείνουμε καὶ στὸ μέλλον σὲ κάποιον συγκεκριμένο ἀριθμὸ τῶν ἱερῶν μυστηρίων, τὰ ὁποῖα θὰ τελοῦνται στὰ πλαίσια τῆς Θ. Λειτουργίας, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ θὰ καθορίσουμε μία σειρά δευτερευουσῶν τελετῶν, οἱ ὁποῖες γιὰ διάφορους λόγους δὲν συνδέονται μετὰ τῆς Θ. Λειτουργίας; Στὰ πλαίσια τῶν συζητήσεων γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς ιδιότητος –μυστήριον ἢ ἀκολουθία;– ὅπως καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυστηρίων– εἶναι ὑψίστης σημασίας ἓνα σημεῖο, τὸ ὁποῖο παραμελοῦμε. Αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁ σημαντικότερος παράγων στὸν

όρισμό του μυστηριολογικού χαρακτήρα κάθε μυστηρίου και τελετής. Πρόκειται δηλαδή περί σχέσεως εκείνου το οποίο θέλουμε να κατορθώσουμε με το μυστήριο και του ιδίου του μυστηρίου της Ἐκκλησίας, δηλ. της Εὐχαριστίας. Συγκεκριμένα, ἂν τὸ ἱερό μυστήριο ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό, δηλαδή κάποιος νὰ βαπτιστεῖ, νὰ παντρευτεῖ στήν Ἐκκλησία, νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς ἐνοχές του καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἢ ὅλα αὐτὰ γίνονται γιὰ τὴν οἰκοδόμησι τῆς Ἐκκλησίας; Δὲν χρειάζεται πολλὴ σκέψις γιὰ νὰ συμπεράνουμε ὅτι στὴ σημερινὴ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασι, σὶς περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη ἐκδοχή.

Σήμερα τὸ νὰ εἶναι κανεὶς χριστιανὸς σημαίνει τὴν ἀπόκτησι τοῦ δικαιώματος γιὰ τὴν χρῆσι τῶν «ἱερῶν ὑπηρεσιῶν», τὶς ὁποῖες παρέχει ἡ Ἐκκλησία στοὺς «ὀπαδούς» τῆς πρὸς ἱκανοποίησι διαφόρων ἀναγκῶν τοὺς σὲ διάφορες περιστάσεις. Μποροῦμε νὰ πάρουμε ὡς παράδειγμα τὴ βάπτισι, τὸ γάμο καὶ τὴν κηδεία, τρία ἱερά μυστήρια καὶ τελετές, πού τελοῦνται σχεδὸν σὲ κάθε χριστιανό. Εἶναι ἀδιανόητο κάποιον παιδί γεννημένο στὴν χριστιανικὴ οἰκογένεια νὰ μὴν εἶναι βαπτισμένο, ἢ βαπτισμένα ζευγάρια νὰ μὴν παντρεύονται στὴν Ἐκκλησία καὶ ἡ κηδεία τῶν χριστιανῶν νὰ μὴν τελεῖται μετὰ τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία. Ἐδῶ μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ πολὺ συχνὴ τέλεσι αὐτῶν τῶν τελετῶν ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν τέλεσίν τοὺς στὰ πλαίσια τῆς Θ. Λειτουργίας. Αὐτὸ εἶναι γεγονός, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ κανεὶς. Ἐδῶ ὅμως τίθεται τὸ ἑξῆς ἐρώτημα: ποίος εἶναι ὁ ῥόλος αὐτῶν τῶν τελετῶν –τῶν ἱερῶν μυστηρίων– πού θεωροῦμε κατὰ κάποιον τρόπο ὡς ἀπαραίτητα στὴ χριστιανικὴ ζωή, ἔὰν αὐτὰ χορηγοῦνται στὸν ὁποιοδήποτε προσεχόμενο ἄνθρωπο, ἢ ἀκόμη ποιά εἶναι ἡ σημασία τῶν ἀκολουθιῶν πού οἱ συγγενεῖς παραγγέλλουν χωρὶς νὰ ὑπολογίζουσιν τὸ λειτουργικὸ βίωμα τοῦ ἀποδέκτη; Ἀμέσως ὅμως θὰ συμφωνήσουμε στὴ διαπίστωση ὅτι οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν, στοὺς ὁποῖους χορηγοῦνται τὰ ἱερά μυστήρια, δὲν μετέχουσιν ἐνεργῶς στὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἐμφανίζεται κατὰ καιροὺς σὶς ἀκολουθίας τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἕνας ἀριθμὸς ἐξ αὐτῶν δὲν ἔρχεται ποτὲ στὴν Ἐκκλησία παρὰ μόνον μετὰ τὴν ιδιότητα τοῦ προσκεκλημένου σὶς βαπτίσεις, τοὺς γάμους, ἢ προσέρχονται ὡς συγγενεῖς ἢ γνωστοὶ τοῦ κεκοιμημένου. Εἶναι λοιπὸν σχετικὰ μικρὸς ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι βαπτίζονται ἢ παντρεύονται ἐξ αἰτίας κάποιου λειτουργικοῦ βιώματος, ὅπως εἶναι ἐπίσης μικρὸς καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν στοὺς ὁποῖους ἡ ἐξόδιος ἀκολουθία τελεῖται λόγω τῆς ἐκκλησιαστικῆς τῆς ζωῆς. Σὲ ὅλα αὐτὰ ἂς προσθέσουμε ἀκόμα καὶ τὴ σημερινὴ πράξι τῆς τελέσεως τοῦ εὐχελαίου, τοῦ ἁγιασμοῦ τῆς οἰκίας, καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων καὶ ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα γίνονται κατ'

έπιταγήν τοῦ παραγγελιοδότη τῆς τελετῆς ἢ μὲ ἀσυνείδητο ἔξαναγκασμὸ ὡς συνέπεια τοῦ μὴ λειτουργικοῦ βίου τους. Ὅσο οἱ χριστιανοὶ μετεῖχαν στὴ λειτουργικὴ ζωὴ μέσῳ τῆς προσφορᾶς τους, ὅπως καὶ μὲ τὸν προσωπικό τους βίον στὸν κόσμον, ἀγίαζαν ὅ,τι ἐρχόταν σὲ ἐπαφὴ μαζί τους. Σχετικὰ μὲ ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ περισσότερες τελετές, τὶς ὁποῖες συναντοῦμε στὰ Εὐχολογία μας ἢ στὴν ἱερατικὴ πράξι, εἴτε διαμορφώθηκαν κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀποσυνδέσεως τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἀπὸ τὴ Θ. Λειτουργία, εἴτε οἱ πρωτοεμφανιζόμενες τελετές συνέβαλαν στὴν περαιτέρω ἀποσύνδεση καὶ ἐπίσπευση τοῦ χωρισμοῦ καὶ ἐκείνων τῶν μυστηρίων ποὺ γιὰ πολὺ καιρὸ ἔμεναν ἀρρηκτως συνδεδεμένα μὲ τὴ Θ. Λειτουργία.

Διαπιστώνοντας αὐτὴ τὴν κατάσταση, τίθεται ἐνώπιόν μας τὸ ἐρώτημα: τί μέλλει γενέσθαι; Ἡ ἱστορικο-θεολογικὴ διαπίστωση τῆς ἐξαρτήσεως τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία ἀπὸ τὴν μία πλευρά, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ πρακτικῶς δύσκολη ἐπιστροφή στὴν ἀρχαία παράδοση, ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ μόνη σωστὴ καὶ ὑγιὴς κατάσταση, μᾶς ὑποχρεώνει νὰ κινηθοῦμε στὴν ἀναζήτησι μιᾶς καταλληλότερης λύσεως τοῦ παρόντος προβλήματος. Στὴν προσπάθεια νὰ προσφέρουμε κάποια ἀπάντησι σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα καὶ γιὰ νὰ ἐκθέσουμε τὰ πράγματα κατὰ τρόπο πιὸ κατανοητὸ καὶ σαφῆ, θὰ ἐπικεντρωθοῦμε αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ δυὸ ἱερά μυστήρια: τὸ βάπτισμα καὶ τὸ γάμο.

*

Ἦδη ἐπὶ αἰῶνες ἡ βάπτισι τῶν ἐνηλίκων ἀποτελεῖ σπάνιο καὶ σποραδικὸ φαινόμενο². Συνέπεια αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἦταν ἡ ἐξαφάνισι τοῦ θεσμοῦ τῶν κατηχομένων ἀπὸ τὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι ἐπεκράτησε ὁ νηπιοβαπτισμὸς ὡς μόνιμη πράξι, ἐνῶ ἡ ὑποχρέωσι τῆς κατηχήσεως τους μεταφέρεται στοὺς γονεῖς καὶ ἀναδόχους, οἱ ὁποῖοι εἶναι πλέον «ὑποχρεωμένοι» νὰ διαπαιδαγωγοῦν τὸ παιδὶ στὸ χριστιανικὸ πνεῦμα. Ἡ βάπτισι τῶν ἐνηλίκων ἀποτελεῖ πλέον παράδοξο φαινόμενο καὶ ἀντιμετωπίζεται ὡς ἔκτακτο καὶ κατ' οἰκονο-

---

2. Μετὰ τὴν πτώσι τοῦ κομμουνιστικοῦ καθεστώτος στὰ μέρη τῶν ὀρθοδόξων λαῶν ξαφνικὰ αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν βαπτίσεων τῶν ἐνηλίκων. Ὅλα αὐτὰ θύμιζαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὅταν ἡ ἀλλαγὴ τοῦ κρατικοῦ καθεστώτος (καὶ ἡ χορήγησι τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας στοὺς χριστιανούς) εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν εἰσέλευσι μεγάλου πλήθους τοῦ λαοῦ στὴν Ἐκκλησία. Μετὰ ὅμως ἀπὸ μερικὰ χρόνια, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίστηκαν μὲ τὴν εὐφορία τῶν ὁμαδικῶν βαπτίσεων, ἡ τάξι τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου ἐπανέρχεται στὴν «ὀμαλὴ κατάστασι».

μίαν γεγονός. Τὸ φαινόμενο τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ κυριάρχησε πρωτίστως λόγω τῆς φύσεως τῆς ἀκολουθίας, στήν ὁποία τὸν κεντρικὸ ρόλο ἔχουν τὰ νήπια, καὶ ὡς συνέπεια τέτοιας συνήθειας, τὸ ἱερὸ μυστήριον τῆς βαπτίσεως διαχωρίστηκε καὶ ἔγινε αὐτόνομο ἀπὸ τῆ Θ. Λειτουργία. Ἐπιπλέον δέ, ἡ συχνότητα καὶ ἡ ιδιωτικοποίηση τῆς βαπτίσεως στὶς ἐνορίες εἶχε ὡς τελικὸ ἀποτέλεσμα τὴν ὀριστική ἀποσύνδεσίν της ἀπὸ τῆ Θ. Λειτουργία. Ἐν τούτοις ἡ ἀποσύνδεση τῆς ἀκολουθίας τῆς βαπτίσεως ἀπὸ τῆ Θ. Λειτουργία δὲν σήμαινε αὐτομάτως καὶ τὴν ἀπόλυτη ἀποσύνδεση τοῦ μυστηρίου ἀπὸ τῆ Θ. Εὐχαριστία. Ἡ συνείδηση περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως τῶν μυστηρίων συνέβαλε στὴν ἐμφάνιση τῆς συνήθειας κατὰ τὶς μεταγενέστερες φάσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τοῦ νὰ μεταλαμβάνουν τὰ νεοφώτιστα νήπια τῶν Ἀχράντων μυστηρίων εἴτε στὴ Λειτουργία μετὰ τῆ βάπτισίν τους εἴτε μὲ τὰ προηγουσμένα δῶρα, εἴτε τὶς ἐπόμενες μέρες. Τὴν πράξιν αὐτὴ τηροῦν καὶ σήμερον οἱ γονεῖς, οἱ ὅποιοι μετέχουν ἐνεργᾶ στὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅμως, ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν παιδιῶν παραμένει ἀκοινωνήτη μετὰ τῆ βάπτισιν, δηλαδὴ ἀκοινωνήτη πρὸς τὴν Ἐκκλησία. Δυστυχῶς, πρόκειται γιὰ γεγονὸς ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἀγνοήσουμε. Παρατηρεῖται, λοιπόν, ὅτι στὴ σύγχρονη λειτουργικὴ πράξιν συνυπάρχουν, μὲ κάποιον τρόπο, δύο «εἶδη» βαπτίσματος, ἢ πιὸ συγκεκριμένα δύο διαφορετικοὶ στόχοι τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος. Ὁ πρῶτος στόχος εἶναι τὰ νήπια ἀμέσως, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς τους, νὰ ἐνώνονται μὲ τὴν Ἐκκλησία, καὶ μάλιστα μέσῳ τῶν γονέων τους, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶναι τὰ νήπια νὰ βαπτίζονται γιὰ λόγους παραδοσιακοὺς ἢ λόγω τῆς δεισιδαιμονίας τῶν γονέων τους, καὶ οὐσιαστικὰ μόνον κατ' ὄνομα νὰ γίνονται χριστιανοί, ἐνῶ ἡ ἔνωση (κοινωνία) τους μὲ τὴν Ἐκκλησία ἀφήνεται στὴ δικὴ τους βούλησιν, καὶ ὅταν ἔλθουν εἰς θέσιν θὰ ἀποφασίσουν μόνοι τους. Δὲν εἶναι ὁ χῶρος ἐδῶ νὰ κάνουμε ἀνάλυσιν τῶν πνευματικῶν συνεπειῶν αὐτοῦ τοῦ καθημερινοῦ καὶ συχνοῦ φαινομένου, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας κάποια στιγμή θὰ βρεθοῦν ἀντιμέτωποι μὲ αὐτὸ τὸ μεγάλο πρόβλημα, τὸ ὁποῖο δύσκολα μπορεῖ νὰ λυθεῖ. Μετὰ ἀπὸ ὅλα ὅσα εἶπαμε, λοιπόν, ἔχουμε τὴ γνώμην ὅτι ἡ ἐπικράτηση τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ καὶ ἡ ἐξασθένηση τῆς βαπτίσεως τῶν ἐνηλίκων εἶναι ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ προβλήματος γιὰ τὴν ὀρθὴ καὶ τελεσφόρα³ τέλεση τῆς βαπτί-

3. «Εἰ τοίνυν ἐκάστη τῶν ἱεραρχικῶν τελετῶν ἀτελής μὲν οὔσα, τὴν πρὸς τὸ ἐν ἡμῶν κοινωνίαν καὶ συνάξιν οὐ τελεσιουργήσει καὶ τὸ εἶναι τελετὴ διὰ τὸ ἀτέλεστον ἀφηρημένη» (ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΓΤΟΥ, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, Γ' α', ΕΠΕ 3,366).

σεως, δηλαδή του μυστηρίου της μνήσεως. Αὐτὴ ἡ γνώμη μας δὲν σημαίνει ὅτι εἴμαστε κατὰ τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ. Ἀπλῶς θέλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ βάπτισις τῶν νηπίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τελεῖται στὰ πλαίσια τῆς Θ. Λειτουργίας, ἀφοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὅπως ἤδη τονίσαμε, ὅτι ἡ ἐπικράτησις τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ ἦταν ἡ κύρια αἰτία τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν τῶν δύο μυστηρίων.

Σὲ ὅλα αὐτὰ πού προείπαμε πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν ὁμαδικὴ βάπτισις τῶν νηπίων εἰσήγαγε, γιὰ πρακτικούς λόγους, τὸ μικρὸν βαπτιστήριον⁴, καθὼς καὶ τὶς ἐναλλακτικὲς βαπτισματικὲς μέρες – τῶν Χριστουγέννων, Θεοφανίων, τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου, καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς⁵. Σημειωτέον, ὅμως, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ποτὲ δὲν διαμόρφωσε κάποια εἰδικὴ ἀκολουθία γιὰ τὴν βάπτισις τῶν νηπίων. Τελικὰ, ἡ ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τῆς ἰσχύουσας τελετῆς τῆς βαπτίσεως ἀναμφισβήτητα προϋποθέτει ὅτι ὁ προσερχόμενος πρὸς τὸ βάπτισμα εἶναι ἐνήλικος. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ νήπια βαπτίζονταν καὶ στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία⁶. Ὅσοποσο, ξεχωριστὴ ὁμαδικὴ βάπτισις τῶν νηπίων ἐντὸς τῆς θείας Λειτουργίας δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὶς πηγές. Τὰ νήπια βαπτίζονταν μαζὶ μὲ τοὺς ἐνήλικες κατὰ τὴν

4. Εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ μικρὸ βαπτιστήριον δὲν χρησιμοποιεῖτο μόνο γιὰ βάπτισις τῶν παιδιῶν. Ἡ χρῆσις του ἦταν προσαρμοσμένη καὶ γιὰ τὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν κατηχομένων, οἱ ὅποιοι βαπτίζονταν τὶς ἡμέρες, κατὰ τὶς ὁποῖες προοριζόταν ἡ βάπτισις.

5. Ἐναλλακτικὲς ἡμέρες γιὰ τὴν βάπτισις ἐμφανίσθηκαν στὴν Ἐκκλησία ὡς ἐναλλακτικὴ λύσις γιὰ ὅσους δὲν μπόρεσαν νὰ βαπτισθοῦν τὴ νύχτα τοῦ Μ. Σαββάτου, ὅπως π.χ. παιδιά, γέροι, ἄρρωστοι. Τὴν πιὸ ἀρχαία μαρτυρία περὶ τοῦ βαπτίσματος τὴν Πεντηκοστὴ καὶ στὰ Θεοφάνεια ἔχουμε στὸν ἁγ. ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΘΕΟΛΟΓΟ, *Λόγος Μ' 24*, ΕΠΕ 4, 326.

6. Ὅταν θέλουμε νὰ δικαιολογήσουμε τὸν νηπιοβαπτισμό πρέπει νὰ ἐσιτάσουμε τὴν προσοχὴ μας ἰδιαίτερα στὶς μαρτυρίες ἀπὸ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων 16, 15, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν βάπτισις τῆς Λυδίας καὶ ὅλης τῆς οἰκίας της, ὅπως καὶ στὴν Α' Κορ. 1, 16, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν βάπτισις τοῦ Στεφανά καὶ ὅλης τῆς οἰκίας του. Αὐτὲς οἱ μαρτυρίες χρησιμοποιοῦνται τακτικὰ ὡς πιὸ ἐνδεικτικὴ μαρτυρία βάπτισις τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ χριστιανισμοῦ. Παρ' ὅτι αὐτὴ ἡ πληροφορία δὲν προσφέρει πλήρη καὶ σαφῆ στοιχεῖα, ἐάν δηλαδὴ κατὰ τὴν βάπτισις τῆς οἰκίας τῆς Λυδίας καὶ τῆς οἰκίας τοῦ Στεφανά ὑπῆρχαν καὶ νήπια (ἐνα ἢ περισσότερα), τὴν καθιστᾷ σημαντικὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἀρχαίῃ ἀντίληψί της, ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας ἐπικεντρονόταν στὴν σημασία τῆς πίστεως ἑνὸς μέλους τῆς οἰκογένειας, τὸ ὁποῖο ἀφ' ἐνὸς εἰσάγει στὴν Ἐκκλησία ὁλόκληρη τὴν οἰκογένεια καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ πίστις τοῦ προσφέρει στὴν Ἐκκλησία τὴν ἐγγύηση πίστεως ὁλόκληρης τῆς οἰκογένειας, κυρίως δὲ τῶν μικρῶν παιδιῶν. Περισσότερα περὶ αὐτοῦ βλ.: JEREMIAS J., *Infant Baptism in the First Four centuries*, London, 1960.

ἀγρυπνία τοῦ Μεγάλου Σαββάτου⁷. Ἐξ ἄλλου αὐτὰ μᾶς ἀποδεικνύουν σχετικές λειτουργικές μαρτυρίες⁸. Ἐπικαλούμενοι τὴν πράξη τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδο, τῆς ὁποίας οἱ μαρτυρίες χρονολογοῦνται μεταξὺ τοῦ 8ου καὶ τοῦ 16ου αἰ., ὁμαδικές βαπτίσεις τῶν παιδιῶν λάμβαναν χώρα τὸ πρωὶ τῶν προαναφερθεισῶν ἑορταστικῶν ἡμερῶν, πρὶν τὴν ἔναρξη τῆς Θ. Λειτουργίας, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτήν. Ὅμως, στὴ Θ. Λειτουργία, ποὺ ἀκολουθοῦσε, τὰ νεοφώτιστα νήπια εἰσέρχονταν στὸ ναὸ καὶ κοινωνοῦσαν.

Οἱ ἱστορικές συνθήκες, οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν στὴν τακτικὴ καὶ σχεδὸν ὑποχρεωτικὴ συνήθεια τῆς βαπτίσεως λίγο χρόνο μετὰ τὴ γέννηση τοῦ παιδιοῦ⁹, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ σιωπηρὴ κατάργηση τῆς βαπτίσεως τῶν ἐνηλίκων. Αὐτὴ ἡ πραγματικότητα ἀποτελεῖ γενικὰ ἓνα μεῖζον πρόβλημα σὲ ὁλόκληρη τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσει. Σήμερα, ποὺ παρουσιάζεται δικαιολογημένη ἀνάγκη τῆς ἐπανεξετάσεως τῆς βαπτισματικῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ ἐπιμονὴ γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὴν ἀρχαίῃ παράδοση, εἶναι ἀπαραίτητη, κατὰ τὴ βαθιὰ μας πεποίθηση, ἡ ἐξασφάλιση καταλλήλου λειτουργικοῦ περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖο θὰ συνεισέφερε στὴ σωστὴ τέλεση τῆς βαπτίσεως καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων. Πρῶτα

7. Στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία, καὶ εἰδικὰ κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνες μέχρι τῆς σταθερῆς καθιερώσεως τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, οἱ βαπτίσεις τελοῦνταν κατὰ τὶς κυριακάτικες ἀγρυπνίες. (βλ. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Ἐπιτομή Α', 67; Ἀποστολικὴ Παράδοσις, 20-21; Αἰγυπτιακὴ διάταξις, 45, Κανόνες Ἰππολύτου, 19, 102 u 106), ἐνῶ κατὰ τὸν Τερτυλλιανὸ τὸ βάπτισμα μποροῦσε νὰ τελεσθεῖ καθ' ὅλες τὶς ἡμέρες τοῦ ἔτους. (βλ. ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, *De baptismo*, κεφ. XIX, PL 1, 1222). Εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι κατὰ τὴν ὁμαδικὴν βάπτισιν μᾶς οἰκογένειας μαζί με τοὺς ἐνήλικους προσέρχονταν στὴν Ἐκκλησία καὶ τὰ παιδιά. Περὶ αὐτοῦ μᾶς μαρτυροῦν τὰ πιὸ παλαιὰ λειτουργικο-κανονικὰ μνημεῖα: «Πρῶτον τὰ παιδιά βαπτίζετε». (Ἀποστολικὴ Παράδοσις, 21, SC 11bis, 82; Αἰγυπτιακὴ Διάταξις, 46); «Ὅσοι ἀντὶ τῶν μικρῶν παιδιῶν ἀποκρίνονται, ἐκδύουσιν αὐτὰ τῶν ἐνδυμάτων των». (Κανόνες Ἰππολύτου, 113; πρβλ. *Testamentum Domini nostril Jesu Christi, II, VIII*).

8. Στὸ Τυπικὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα βρῖσκουμε σαφῆ μαρτυρία περὶ ξεχωριστῆς βαπτίσεως τῶν παιδιῶν ἐκτὸς τῆς Λειτουργίας, ἐνῶ μόνο οἱ ἐνήλικοι βαπτίζονταν στὴ Λειτουργία. Τὸ Τυπικὸ αὐτὸ γιὰ τὴν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Σαββάτου ὀρίζει τὸ ἔξης: «εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόλυσιν (τῆς τριτοέκτης) γίνονται εἰς τὸ βαπτιστήριον τὸ μικρὸν τὰ φωτίσματα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου», ἐνῶ ἡ βάπτισιν στὸ μεγάλο βαπτιστήριον –ποὺ σημαίνει γιὰ τοὺς ἐνήλικους– γίνεται σὲ σύνδεσιν μετὰ τὴν Πασχαλινὴ Λειτουργία.

9. Ἐδῶ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὸ μεγάλο ποσοστὸ θανάτων τῶν παιδιῶν, ποὺ ἦταν συχνὸ φαινόμενο μέχρι καὶ τὶς ἡμέρες μας, καὶ τὸ ὁποῖο συνοδευόταν ἀπὸ τὸν φόβο τῶν γονέων νὰ μὴ πεθάνει τὸ παιδί τους ἀβάπτιστο καὶ ἔτσι νὰ στερηθεῖ τῆς σωτηρίας.

ἀπὸ ὅλα τὸ κύριο μέλημά μας πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐνημέρωση τῶν πιστῶν γιὰ τὴν ἔννοια, τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ σημασία τοῦ μυστηρίου τῆς χριστιανικῆς μυσήσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀναβολὴ τῆς βαπτίσεως τῶν νηπίων μέχρι τοῦ δευτέρου ἢ τρίτου ἔτους τῆς ἡλικίας τους¹⁰ θὰ μπορούσε νὰ διευκολύνει τὴν Ἐκκλησία στὴν ὀργάνωση καὶ ἐπαναφορὰ τῶν ὁμαδικῶν βαπτίσεων. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι ἡ βάπτισι τῶν νηπίων, τῶν μὲ ὑγιὴ χριστιανικὴ συνείδησι γονέων, θὰ μπορούσε νὰ γίνεται τὸ Μεγάλου Σάββατο, καὶ οἱ ὑπόλοιποι θὰ μπορούσαν νὰ βαπτίζονται στὶς μέρες, τίς ὁποῖες ὄρισε ἡ Ἐκκλησία γιὰ τέτοιες περιπτώσεις. Ἡ τήρησι αὐτῆς τῆς τάξεως καὶ στὶς δύο περιπτώσεις θὰ δημιουργοῦσε μίαν πιὸ φυσικὴ σχέση τῆς βαπτίσεως μὲ τὴν Εὐχαριστία, τουτέστιν μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα, στὴν ὁποία εἰσέρχονται οἱ νεοφῶτιστοι. Αὐτὴ ἡ τάξι θὰ ἐπανέφερε καὶ στὶς ἀκολουθίες αὐτῶν τῶν ἐορτῶν, καὶ εἰδικῶς τοῦ Πάσχα, τὸ πρωταρχικὸ νόημα, τὸ ὁποῖο ἦταν συνδεδεμένο μὲ τὴν παράδοσι τῆς βαπτισματικῆς πράξεως. Ἡ ἐξασφάλισι αὐτῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοπραξίας θὰ διευκόλυνε τὴν Ἐκκλησία στὴν ἀντιμετώπισι τῆς τρίτης κατηγορίας, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ βάπτισι ἀποτελεῖ κάθε ἄλλο παρὰ εἴσοδο στὴν Ἐκκλησία καὶ ἔνωσι μὲ τὸν Χριστό. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωσι ὑποθέτομε ὅτι πολλοὶ θὰ ἄφηναν τὰ παιδιὰ τους νὰ βαπτισθοῦν ὅταν μεγαλώσουν¹¹. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἦταν πιὸ εὐκόλη ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ θεσμοῦ τῶν κατηγουμένων στὴν Ἐκκλησία, κάτι τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιστροφὴ τῆς τελετῆς τῆς βαπτισματικῆς πράξεως στὶς ρίζες της. Ἡ σημασία αὐτῆς τῆς ἐπιστροφῆς γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ τῆς λατρείας εἶναι ἤδη γνωστὴ χάρι στὴν πλούσια ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰώνων. Πιθανῶς, κάποιοι ἀκολουθώντας αὐτὸν τὸν δρόμο θὰ εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ βιώσουν τὴν Ἐκκλησία μὲ ἓνα νέο τρόπο, ἄγνωστο σὲ αὐτοὺς μέχρι τώρα.

Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ σύγχρονη βαπτισματικὴ πράξι δὲν εὐσταθεῖ στοὺς πλαίσιοι τῆς συντελούμενης λειτουργικῆς ἀνανεώσεως στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ὡστόσο, εἶναι ἀκόμα πιὸ βέβαιο ὅτι ἡ συχνὴ τέλεσι τῶν βαπτίσεων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ Θ. Λειτουργία θὰ προκαλοῦσε μεγαλύτερα προβλήματα καὶ περιπλοκές. Ἐνα σημαντικὸ ἐμπόδιο θὰ συνιστοῦσε ἡ ἔλλειψι διαθέσεως ἐκ μέρους

10. Ὁ Ἅγ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος προτρέπει τὴν παράτασι τῆς βαπτίσεως τῶν παιδιῶν μέχρι τὸ τρίτο ἔτος τῆς ἡλικίας, βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ *Λόγος Μ'*, 24, ΕΠΕ 4,338.

11. Τὴν παράτασι τῆς βαπτίσεως τῶν παιδιῶν τῶν εἰδωλολατρῶν ὑποστήριξε καὶ ὁ Τερτυλλιανός. Περισσότερα περὶ αὐτοῦ βλ. ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ *De Baptismo*, XVIII, 3-6, SC 35, 92,12 - 93,12.

τῶν γονέων νὰ δεχθοῦν ἢ βάπτισι τῶν παιδιῶν τους νὰ γίνεи μαζί με πολλὰ ἄλλα παιδιά, ἐπειδὴ αὐτὸ θὰ τοὺς δυσχέραινε στὸ νὰ τὴν βιώσουν ὡς οἰκογενειακὴ ἐκδήλωση, ἢ ὁποία εἶναι κατάλληλη γι' αὐτὸ τὸ γεγονός. Αὐτὴ ἢ κατάστασι θὰ μποροῦσε ὁμως νὰ ὀδηγήσει στὴν ἐμφάνισι ἰδιωτικῶν βαπτισματικῶν λειτουργιῶν. Τέτοιες Λειτουργίес θὰ ἱκανοποιοῦσαν τис τυπικὲς προβλέψεις, δηλαδὴ θὰ τηροῦσαν τὴν ἀκρίβεια τῆς τάξεως τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἢ Λειτουργία ὡς γεγονός τῆς συνάξεως θὰ ἔχανε τὸν οὐσιαστικὸ τῆς χαρακτῆρα. Ἐπιπλέον δέ, ἢ Λειτουργία θὰ γινόταν στὸ ἐπίπεδο τῆς ἰδιωτικῆς πράξεως μίας μικρῆς οἰκογενειακῆς ὁμάδας συγκεντρωμένης σὲ μία οἰκογενειακὴ ἐκδήλωση, καὶ ἢ Θ. Λειτουργία θὰ ἀποτελοῦσε τὸ συνοδευτικὸ στοιχεῖο τῆς βαπτίσεως.

Τέλος, ἔχουμε τὴ γνώμη ὅτι στὴν περαιτέρω ἀναζήτησι τῆς σωστῆς λειτουργικῆς λύσεως γιὰ τὴν τέλεσι τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος, με τὴν ὁποία ἢ βάπτισι θὰ ἀποκοῦσε πλήρες καὶ σωστὸ θεολογικὸ νόημα, δὲν πρέπει νὰ ἀγνοήσουμε τὴν πλούσια λειτουργικὴ πείρα τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὁποία εἶναι καρπὸς τῆς ἀντιμετώπισεως διαφόρων προκλήσεων κατὰ τὴ διάρκεια πολλῶν αἰῶνων. Ἡ Ἐκκλησία πάντα εὔρισκε τὴν καταλληλότερη λύσι στis δεδομένες συνθῆκες καὶ πάντα ἐπέμεινε με σταθερότητα στὴ διατήρησι τοῦ οὐσιαστικοῦ νοήματος καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου· ἐνῶ οἱ σχετικὲς πρακτικὲς λύσεις ἐμπεριεῖχαν τὸ οὐσιαστικὸ καὶ θεολογικὸ νόημα τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τῆς βαπτίσεως.

*

Ἡ περίπτωση τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου ἀποτελεῖ πιὸ περίπλοκο πρόβλημα γιὰ τὴν Ἐκκλησία, περιπλοκότερο καὶ τῆς βαπτίσεως, καὶ θὰ ἔλεγα περισσότερο καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἱερὰ μυστήρια. Τὸ μυστήριο τῆς ζωῆς καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου σὲ αὐτὸν τὸν κόσμο, σὲ συνδυασμὸ με τὴ ρύθμισι τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀποτέλεσε γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἰδιαίτερη πρόκλησι ἀπὸ τὸν 10ο αἰῶνα καὶ ἔξῃς. Ὅταν ἢ Ἐκκλησία ἀναγκάστηκε νὰ υἰοθετήσει τис νομικὲς ἀρμοδιότητες ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου, δηλαδὴ με τὴν ἀνάληψι τῆς κρατικῆς ἐξουσίας πάνω στὸ γάμο, παρουσιάσθηκαν δυσχέρειес στis σχέσεις μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου. Συγκεκριμένα, οἱ νομικὲς ἀρμοδιότητες τῆς Ἐκκλησίας πάνω σὲ ὅλες τис πτυχὲς τοῦ γάμου, μείωσαν σημαντικὰ, ἐὰν δὲν ἔθεσαν πλήρως στὸ περιθώριο, τὸν μυστηριακὸ χαρακτῆρα τοῦ γάμου καὶ τῆς ζωῆς τῶν συζύγων μέσα σὲ αὐτόν. Ἐδῶ πρωτίστως ἐννοοῦμε τис δύο ἀντίθετες πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἦθος πτυχὲς τοῦ γάμου πὸν συνδέο-

νται με τις κοινωνικές παραμέτρους του: τὸ διαζύγιο καὶ τὸν δεύτερο γάμο. Ἡ Ἐκκλησία, ἀναλαμβάνοντας πλήρως τις ἀρμοδιότητες ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου, υἱοθέτησε σιωπηρὰ καὶ τὴν ἀρμοδιότητα σχετικὰ μετὰ τὰ δύο κοινωνικά φαινόμενα, τὰ ὅποια εἶναι ἀσυμβίβαστα μετὰ τὴ μυστηριακὴ θεώρηση τοῦ γάμου: «ὁ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω»¹². Ἡ Ἐκκλησία, βεβαίως, καὶ κατὰ τὴν προγενέστερη τοῦ 10ου αἰ. ἐποχὴ ἦταν ἀντιμέτωπη μετὰ τὸ πρόβλημα τοῦ διαζυγίου καὶ τοῦ δεύτερου γάμου τῶν πιστῶν. Ὡστόσο, δὲν συμμετεῖχε μετὰ τὴ δικὴ της βούληση στὴ νομικὴ ρύθμιση αὐτῶν τῶν ἀρνητικῶν φαινομένων, ἀλλὰ τὸ ἔπραττε σὲ ἄλλες βάσεις¹³. Ἐπομένως, ὁ ὑποχρεωτικὸς ἐκκλησιαστικὸς γάμος, τὸ διαζύγιο καὶ ὁ δεύτερος γάμος, παρουσιάζονται ὡς τὰ κύρια στοιχεῖα στὴν ἐξελικτικὴ διαδρομὴ τῆς τελέσεως τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου ἀπὸ τὸν 10ο αἰ. ἕως σήμερα.

Προτοῦ προβοῦμε στὴν ἐξέταση τῆς σχέσεως τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὸ ἱερὸ μυστήριον τοῦ γάμου καὶ τῆς σύγχρονης τελετουργικῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας, μοῦ φαίνεται χρήσιμο νὰ ἐπισημάνουμε μερικὲς πτυχές, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν αὐτὸ τὸ μυστήριον.

α) Ὁ γάμος ὡς φυσικὴ σχέση τοῦ ἀνδρα καὶ τῆς γυναίκας εἶναι θεσμὸς τοῦ θείου δικαίου, καθὼς ὁ δεσμὸς τῶν δύο καθιερώθηκε στὸν παράδεισο, ἀμέσως μετὰ τὴ δημιουργία τῶν πρώτων ἀνθρώπων¹⁴. Ὡς τέτοιον θεσμὸ ἡ Ἐκκλησία ἀποδέχεται τὸν γάμο ὡς μυστήριον ποὺ εἰκονίζει τὴ σχέση τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ὁ Ἀπόστολος Παῦλος λέγει: «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν»¹⁵. Ὁ μυστηριακὸς δεσμὸς τοῦ ἀνδρα μετὰ τὴ γυναῖκα δείχνει τὴν τελικὴν σχέση τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν Ἐκκλησία: «ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν»¹⁶.

β) Ὁ γάμος ἐκ τῆς φύσεώς του εἶναι κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἱερὰ μυστήρια. Στὸν γάμο ἡ βιολογικὴ πραγματικότητα τῆς κοινῆς βιωτῆς καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ ἀβεβαιότητα τῆς προσωπικῆς σωτηρίας τους καταργοῦνται.

12. *Ματθ.* 19, 6 καὶ *Μάρκ.* 10, 9.

13. Τὸ διαζύγιο καὶ τὸν δεύτερο γάμο ἡ Ἐκκλησία θεωροῦσε ἀποκλειστικὰ ὡς παράβαση τῆς σχετικῆς θείας ἐντολῆς περὶ ἀδιάρρηκτης σχέσης τοῦ γάμου. Τέτοια φαινόμενα ἡ Ἐκκλησία ἀντιμετώπιζε μετὰ ποιμαντικά καὶ κανονικά μέτρα.

14. *Γέν.* 1, 27-28.

15. *Ἐφ.* 5, 32.

16. *Ἐφ.* 5, 32.

Ἐν τούτοις αὐτὸ τὸ φαινόμενο διακρίνει τὸ γάμο ἀπὸ τὰ ἄλλα μυστήρια καὶ τὸν καθιστᾷ ἀπολύτως διαφορετικό. Τὰ ἄλλα μυστήρια ἔχουν τὴν πληρότητά τους στὰ ἔσχατα, ἐνῶ ὁ γάμος τελεῖται χάριν αὐτῆς τῆς ζωῆς: «ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται»¹⁷.

γ) Οἱ σύγχρονες κοινωνικὲς συνθήκες, εἴτε θέλουμε νὰ τὸ ἀποδεχθοῦμε εἴτε ὄχι, παρουσιάζουν τὸν γάμο στὴ φυσικὴ - βιολογικὴ του διάσταση, ἐνῶ ὁ τυπικὰ ἐκκλησιαστικὸς γάμος ἢ ὁ πολιτικὸς γάμος ἔχουν ὡς ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τὴ νομιμοποίηση εἴτε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ εἴτε ἐνώπιον τῆς κοινωνίας μιᾶς ἡδη τελειωμένης σχέσεως ἐν ἀγάπῃ.

Ἀπὸ αὐτὲς τὶς τρεῖς ἀντιλήψεις γιὰ τὸ γάμο, πηγάζει, κατὰ τὴ γνώμη μας, κατὰ τὸ πρότυπο τῆς σχέσεως αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, ἡ σχέση τῆς Εὐχαριστίας καὶ τῆς θείας Λειτουργίας μὲ τὸ μυστήριον τοῦ γάμου. Ἐπομένως, ἐνῶ στὴν Ἐκκλησία ὁ γάμος θεωρεῖτο ὡς σχέση ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἢ ὁποῖα ἐδῶ καὶ τώρα πραγματοποιεῖται μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πραγματοποιεῖ ὁ νυμφίος Χριστὸς τὴ σχέση Του μὲ τὴ νύμφη Του –τὴν Ἐκκλησία– γινόμενος ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματός Του, ἡ Ἐκκλησία μέσῳ αὐτῆς τῆς προοπτικῆς ἔβλεπε αὐτὸ τὸ γεγονός ἀποκλειστικὰ ὡς μυστηριακὴ βίωση τῶν δύο, τοὺς ὁποῖους παραδέχεται καὶ ἀναγνωρίζει ὡς συζύγους. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία προσεύχεται στὴν Εὐχαριστιακὴ σύναξιν ὑπὲρ αὐτῶν: «Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος... ἄρμωσον τὸν δοῦλόν σου καὶ τὴν δούλην σου... Σύζευξον αὐτοὺς ἐν ὁμοφροσύνῃ. Στεφάνωσον αὐτοὺς εἰς σάρκα μίαν», ἐπισημαίνοντας τὸν μυστηριακὸ χαρακτήρα τοῦ γάμου, ὁ ὁποῖος φανερώνεται στὴν εὐχαριστιακὴ κοινωνία τῶν συζύγων. Ἀλλὰ ὅταν ὁ γάμος, ὅπως καὶ ἡ βάπτισις, ἄρχισε νὰ βιώνεται μὲ πολλοὺς ἄλλους τρόπους πὺν δὲν τὸν παρουσιάζουν ὡς εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, τότε καὶ ὁ ἴδιος ὁ τρόπος τῆς τελέσεώς του ἄρχισε νὰ προσαρμόζεται σὲ τέτοιες ἀντιλήψεις. Ἔτσι στὸ τέλος φθάσαμε στὸ σημεῖο νὰ ἔχουμε τὴν ἀκολουθία τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου ὡς συνέπεια τῆς νομικῆς ρυθμίσεως ἢ ὡς ἀρμόζουσα φολκλορικὴ ἐκδήλωση.

Στὴν περίπτωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου ἔχουμε λοιπὸν μία παρόμοια κατάσταση, τὴν ὁποῖα ἔχουμε καὶ στὸ ἱερὸ μυστήριον τῆς βαπτίσεως, μὲ τὴν διαφορὰ ὅμως ὅτι ἐδῶ ἀμφισβητεῖτο περισσότερο ὁ μυστηριακὸς χαρακτήρας τοῦ ἴδιου τοῦ μυστηρίου. Ἡ ἐπανασύνδεσις τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου μὲ τὴν Θ. Λειτουργία, ὅσο καὶ ἂν φαίνεται εὐκόλῃ ὑπόθεσις, προκαλεῖ μεγάλα προβλήματα. Στὴν ἐποχὴ πὺν ὁ γάμος ἦταν στὴν ἀρμοδιότητα τῆς κρατικῆς ἀρχῆς, ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος δὲν εἶχε σχεδὸν κανένα τελετουργικὸ περιεχόμενο. Πρωταρχικὰ, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἱγνατίου Ἀντιοχείας, οἱ σύζυγοι ἐνυμφεύ-

οντο «μετά γνώμης επισκόπου»¹⁸, δηλαδή κατά την Εὐχαριστιακή σύναξη¹⁹. Ἡ Ἐκκλησία ὅταν ἀνέλαβε τὴν πλήρη ἀρμοδιότητα ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου, συνέθεσε μιὰ νέα ἀκολουθία τελέσεώς του, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ Θ. Λειτουργία. Οἱ νεόνυμφοι σὲ τέτοιες περιπτώσεις εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ μεταλάβουν τῶν προηγιασμένων δώρων, καὶ ἐὰν ἐθεωροῦντο ἀνάξιοι, ἡ μετάληψη παρελείπετο. Σημειωτέον ὅτι στὴν χειρόγραφο παράδοση τῶν Εὐχολογιῶν ἀπὸ τὸν 8ο μέχρι καὶ τὸν 16ο αἰῶνα, βρίσκουμε μόνο μιὰ μαρτυρία τελέσεως τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου στὰ πλαίσια τῆς Θ. Λειτουργίας. Πρόκειται γιὰ τὸν ὑπ' ἀριθμὸ 973 κώδικα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σινᾶ (10ος αἰ.). Σὲ ὅλες τὶς ἄλλες περιπτώσεις ἡ τέλεση τοῦ γάμου προβλέπεται ὑπὸ τὴ μορφή τῆς Λειτουργίας τῶν προηγιασμένων δώρων²⁰. Αὐτὸ τὸ γεγονός μᾶς βεβαιώνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἦταν πολὺ προσεκτικὴ ὅσον ἀφορᾷ στὴν μετάληψη τῶν νεονύμφων. Ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ τελετουργικοῦ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου ἔχει ἐπικρατήσει ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα.

Ἐχοντας ὡς σκοπὸ τὴν ἀνεύρεση τοῦ ὀρθοῦ τρόπου τῆς τελέσεως τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὶς συνθήκες πὸν ὀδήγησαν στὶς διάφορες μορφές τελέσεώς του. Γιὰ νὰ ἐπανασυνδεθεῖ ἡ τέλεση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου μὲ τὴ Θ. Λειτουργία εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἀνεύρεση τῶν αἰτιῶν πὸν συνέβαλαν στὸ διαχωρισμὸ τους. Ἡ προσωπικὴ μας γνώμη εἶναι ὅτι χρειάζεται ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου νὰ ἐπανέλθει στὶς ἀρμοδιότητες τῆς πολιτείας, δηλαδή ὁ πολιτικὸς γάμος νὰ προηγηθεῖ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ. Δεύτερο σημαντικό σημεῖο γιὰ τὴν ὀμαλὴ τέλεση τοῦ γάμου ἐντὸς τῆς Θ. Λειτουργίας εἶναι ὁ ἀπαραίτητος συνδυασμὸς τῆς γαμήλιας ἐκδήλωσης μὲ τὴν τέλεση τοῦ πολιτικοῦ γάμου καὶ ὄχι μὲ τὸν ἐκκλησιαστικὸ. Μόνον ὑπὸ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις θὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ ὀμαλὴ τέλεση τοῦ γάμου κατὰ τὴν κυριακάτικη Θ. Λειτουργία ἢ κάποια ἄλλη ἐορταστικὴ μέρα ἄνευ δυσκολιῶν. Κάθε ἄλλη περίπτωση τελέσεως τοῦ γάμου στὴ Θ. Λειτουργία δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὴ, καὶ δὲν βλέπουμε κα-

17. *Ματθ.* 20, 33; *Μάρκ.* 12, 35; *Λουκ.* 20, 35.

18. ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρὸς Πολύκαρπον*, 5,2, SC 10, 150.

19. Γιὰ τὴν ἔκφραση «μετά γνώμης επισκόπου» τοῦ Ἰγνατίου καὶ γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ὡς λειτουργικῆς σύναξης βλ.: ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ Ν., ἐνθ' ἀνώτ., σσ. 142-145; Τοῦ αὐτοῦ, *Evharijstijsko bogoslovje Svetoga Ignatija Bogonosca na primeru tajne braka*, στὸ *Vidoslov*, ἀριθ. 42, ἔτος 14 (2007), σσ. 109-114.

20. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ στὶς διατάξεις τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου σχεδὸν ὅλων τῶν χειρογράφων εὐχολογιῶν πρὶν ἀπὸ τὴν ὑψωση τοῦ προηγιασμένου Ἁγίου Ἄρτου ἐπισημαίνεται «εἰ δὲ ἀξιοὶ κοινωνῆσαι».

νένα λόγο για την εφαρμογή οποιασδήποτε μορφής της οικονομίας. Κατά την περίπτωση που οι νεόνυμφοι δεν θα ήταν έτοιμοι να αποδεχτούν την λύση που τους προτείνει η Έκκλησία, η δὲν θα ήταν έτοιμοι να μεταλάβουν τῶν ἀχράντων μυστηρίων, τότε δὲν ὑπάρχει κἂν δυνατότητα τελέσεως τοῦ μυστηρίου²¹. Ἡ ἀνυπακοή πρὸς τὴν Ἐκκλησία καὶ ἡ ἀναξιότητα τῆς θείας μεταλήψεως, εἶναι ἀπὸ μόνου τους κολλημάτα γάμου. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση οἱ νεόνυμφοι μποροῦν νὰ τελέσουν τὸν πολιτικὸ γάμο, καὶ ὅταν θὰ εἶναι έτοιμοι νὰ κοινωνήσουν, τότε νὰ προσέλθουν στὴν Ἐκκλησία, καὶ ὁ γαμικὸς δεσμός τους θὰ ἀποκτήσει τὸν μυστηριακὸ του χαρακτήρα καὶ θὰ εἶναι γάμος «κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν»²².

*

Ἐν κατακλείδι, ἐπανερχόμεθα στὸ βασικὸ ἐρώτημα πὸ τίθεται ἐνώπιόν μας, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ σχέση τῶν ἱερῶν μυστηρίων μὲ τὴ Θεία Εὐχαριστία. Ἐπειδὴ ἡ σύγχρονη θεολογικὴ σκέψη τονίζει ὅτι τὸ κύρος τῶν ἱερῶν μυστηρίων βρίσκεται στὴ Θεία Εὐχαριστία, τίθεται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον εἶναι ἐνεργὰ καὶ ἔγκυρα τὰ ἱερὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα τελοῦνται ἐκτὸς τῆς Θ. Λειτουργίας. Ἡ θεολογικὴ ἀλήθεια περὶ τῆς ἀρρήτου σχέσεως μεταξὺ τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν μυστηρίων δὲν πρέπει αὐτομάτως νὰ ἀποτελεῖ καὶ τὴ βάση τοῦ τελετουργικοῦ δεσμοῦ. Εἶδαμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔχοντας τέτοια ἀντίληψη γιὰ τὰ ἱερὰ μυστήρια εὔρισκε πάντα τρόπους τὰ τετελεσμένα μυστήρια νὰ μὴ μένουν ποτὲ ἐν χάριτι ἀτελεῖ. Ὁ καλύτερος τρόπος τελέσεως τῶν ἱερῶν μυστηρίων εἶναι ὁ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Εἶδαμε ὅτι ἡ ἀδυναμία τῆς τηρήσεως τέτοιου τυπικοῦ ἐπέτρεπε στὴν Ἐκκλησία τὴ χρῆση ἐναλλακτικῶν λύσεων, ὅπως εἶναι ἡ μετάληψη μὲ τὰ προηγουσμένα δῶρα ἀμέσως μετὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου ἢ ἡ κοινωνία στὴν ἐπόμενη θ. Λειτουργία. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ Ἐκκλησία ἐξασφάλιζε τὴν πληρότητα τοῦ τετελεσμένου μυστηρίου: «τὸ δὲ τέλος ἀπάσης καὶ τὸ κεφάλαιον ἢ τῶν θεαρχικῶν μυστηρίων τῶ τελουμένων μετάδοσις»²³. Κατὰ τὴν περίπτωση πὸ ὁ μεμνημένος δὲν κοινωνή-

21. Ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος Α' (402-417), ἀναφερόμενος στὸ μυστήριον τοῦ εὐχελαίου, θεωρεῖ ὅτι οἱ μὴ ἄξιοι νὰ κοινωνήσουν τῶν ἀχράντων μυστηρίων δὲν μποροῦν νὰ συμμετέχουν καὶ στὰ ἄλλα μυστήρια. Βλ. *Epistolae et decreta*, XXV PL 20, 559-561.

22. ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρὸς Πολύκαρπον* 5, 2.

23. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, Γ', α', ΕΠΕ 3,366.

σε την ημέρα τῆς βαπτίσεώς του, ἀλλὰ κοινώνησε ἀργότερα δοθείσης ἄλλης εὐκαιρίας, μετὰ ἀπὸ μερικὸν μῆνες ἢ χρόνια, τότε ἡ τετελεσμένη τελετὴ «ἀτελής μὲν οὖσα» γίνεται τέλεια καὶ τελειωμένη²⁴.

---

24. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *αὐτόθι*.